

Küllî Kaideler Bağlamında Rekabet Hukukunun Temel İlkeleri*

Selami AYKUL | orcid.org/0009-0000-1291-3761 | saykull80@hotmail.com

Esenyurt İlçe Müftüsü, Diyanet İşleri Başkanlığı; Doktora Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye,

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

Öz

Bu makale, rekabet olgusunu İslâm hukuku perspektifinden ele almakta ve özellikle küllî kaideler çerçevesinde rekabetin hukuki ve ahlaki temellerini incelemektedir. Rekabet, modern hukukta serbest piyasa ekonomisinin işleyişi için vazgeçilmez bir mekanizma olarak kabul edilirken, İslâm hukukunda adalet, hakkaniyet ve toplumsal fayda ilkeleriyle sınırlandırılmış bir özgürlük alanı olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada, İslâm hukukunda rekabetin müstakil bir kavram olarak ele alınmamasına rağmen, ticari hayatı düzenleyen pek çok fikhî hükmün rekabeti doğrudan veya dolaylı biçimde düzenlediği ortaya konulmaktadır. Makalenin temel amacı, İslâm hukukunun rekabet anlayışını küllî kaideler üzerinden sistematik biçimde temellendirmek ve bu ilkelerin modern rekabet hukukuyla olan kesişim noktalarını göstermektir. Bu bağlamda “zarar vermenin yasaklanması”, “zararın giderilmesi”, “meşakkat karşısında kolaylık sağlanması”, “örfün hükme kaynaklık etmesi”, “zararların ehveni ile giderilmesi” ve “mefsedetin giderilmesinin menfaatin elde edilmesinden öncelikli olması” gibi temel küllî kaideler ele alınmıştır. Söz konusu kaidelerin hem klasik fıkıh literatüründe hem de çağdaş rekabet hukukunda benzer işlevler üstlendiği tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca hisbe kurumu üzerinden İslâm toplumlarında piyasanın denetlenmesi, haksız rekabetin önlenmesi ve tüketicinin korunması gibi mekanizmalar incelenmiştir. Sonuç olarak makale, İslâm hukukunun rekabeti tamamen serbest bırakmadığını; aksine toplumsal maslahat, adalet ve zararların önlenmesi ilkeleri doğrultusunda düzenlediğini ortaya koymakta ve bu yaklaşımın modern rekabet hukukuna etik ve normatif açıdan önemli katkılar sunduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İslam Rekabet Hukuku, Küllî Kaideler, Hisbe, Modern Hukuk.

Atıf Bilgisi

Aykul, Selami. “Küllî Kaideler Bağlamında Rekabet Hukukunun Temel İlkeleri”. *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 9/2 (Aralık 2025), 346-365. DOI: 10.64270/kider.1789756

Geliş Tarihi	23.09.2025
Kabul Tarihi	01.12.2025
Yayın Tarihi	27.12.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme * Bu çalışma, Doç. Dr. Aytaç Aydın danışmanlığında, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde devam etmekte olan “İslam Hukukunda Rekabet” isimli doktora tezinden istifadeyle hazırlanmıştır. Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanması, yazımı ve değerlendirilmesi süreçlerinin hiçbir aşamasında yapay zekâ tabanlı herhangi bir araç, yazılım veya uygulamadan yararlanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemlerine, akademik etik ilkelere ve yayın etiği kurallarına uygun olarak özgün biçimde oluşturulmuştur.
Yapay Zekâ Kullanımı	
Etik Bildirim	kider@kocaeli.edu.tr
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Bu dergide yer alan yazılarda ifade edilen görüş ve değerlendirmeler, yazarlarının kişisel fikirlerini yansıtır; derginin kurumsal görüşü olarak kabul edilemez. Makale içeriklerinin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tümüyle yazarlara aittir; dergi editörleri ve yayın kurulu bu konuda herhangi bir sorumluluk üstlenmez.
Yayıncı	Kocaeli Üniversitesi.

The Fundamental Principles of Competition Law in the Context of Legal Maxims*

Selami AYKUL | orcid.org/0009-0000-1291-3761 | saykull80@hotmail.com

District Mufti of Esenyurt, Presidency of Religious Affairs, PhD Student, Faculty of Theology,
Department of Basic Islamic Sciences, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

Abstract

This article examines the phenomenon of competition from the perspective of Islamic law, focusing in particular on its legal and ethical foundations through the framework of legal maxims (kullī qawā'id). While competition is regarded in modern law as an indispensable mechanism for the functioning of the free market economy, Islamic law approaches competition as a sphere of freedom constrained by the principles of justice, equity, and social welfare. Although competition does not appear as an autonomous concept in classical Islamic jurisprudence, the study demonstrates that numerous juristic rulings regulating commercial life directly or indirectly address competitive practices. The primary aim of the article is to systematically ground the Islamic legal understanding of competition through legal maxims and to identify the points of convergence between these principles and modern competition law. In this context, core maxims such as the prohibition of causing harm and reciprocating harm, the obligation to eliminate harm, the facilitation of ease in cases of hardship, the recognition of custom as a source of legal rulings, the preference for the lesser of two harms, and the prioritization of preventing harm over procuring benefit are examined. The study shows that these maxims play parallel roles in both classical Islamic jurisprudence and contemporary competition law. The article also analyzes the institution of hisbah as a historical mechanism for market supervision in Islamic societies, highlighting its role in preventing unfair competition, regulating market practices, and protecting consumers. In conclusion, the study argues that Islamic law does not leave competition entirely unrestricted; rather, it regulates it in accordance with public interest (maṣlaḥah), justice, and the prevention of harm. This approach is shown to offer a distinctive ethical and normative perspective that contributes meaningfully to modern competition law discourse.

Keywords: Islamic Law, Islamic Competition Law, Legal Maxims, Hisbah, Modern Law.

Citation

Aykul, Selami. "The Fundamental Principles of Competition Law in the Context of Legal Maxims". *Kocaeli Theology Journal* 9/2 (December 2025), 346-365. DOI: 10.64270/kider.1789756

Date of Submission	23.09.2025
Date of Acceptance	01.12.2025
Date of Publication	27.12.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External * This article was prepared under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Aytaç Aydın, drawing upon the ongoing doctoral dissertation titled “Competition in Islamic Law” at Ankara Yıldırım Beyazıt University, Institute of Social Sciences.sources. It is hereby declared that scientific and ethical principles were observed during the preparation of the study, and all referenced works are duly cited in the bibliography.
Ethical Statement	No artificial intelligence-based tools, software, or applications were used at any stage of the preparation, writing, or evaluation of this study. All content was produced solely by the author(s) in accordance with established scientific research methods, academic integrity standards, and publication ethics.
Use of Artificial Intelligence	Yes – Turnitin
Plagiarism Checks	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Conflicts of Interest	kider@kocaeli.edu.tr
Complaints	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Grant Support	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 . The views and opinions expressed in the articles published in this journal are solely those of the authors and do not reflect the official position of the journal. The authors bear full scientific and legal responsibility for the content of their articles; the editors and the editorial board assume no responsibility in this regard
Copyright & License	Kocaeli University.
Publisher	

Giriş

Rekabet iktisadi, sosyal ve hukuki yönleriyle insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. İktisadi anlamda rekabet, aynı mal veya hizmeti sunan ekonomik aktörler arasında, daha fazla müşteri çekme ve daha yüksek kâr elde etme amacıyla girişilen mücadele olarak tanımlanabilir.¹ Sosyal açıdan ise rekabet, bireylerin veya toplulukların kendi imkânlarını geliştirerek başkaları karşısında üstünlük sağlamaya çalışmalarıdır.² Hukuk bilimi açısından rekabet, piyasa düzeninin korunması, ekonomik aktörler arasında adaletin sağlanması ve toplumun genel menfaatinin gözetilmesi bağlamında ele alınır.³

Modern hukuk sistemlerinde rekabet hukuku adı altında gelişmiş bir disiplin ortaya çıkmıştır. Bu disiplin, piyasa aktörlerinin serbestçe faaliyet göstermesini temin ederken, aynı zamanda tekelleşme, fiyat manipülasyonu, haksız ticari uygulamalar ve tüketici zararlarını önlemeyi hedefler.⁴ Batı hukukunda, özellikle 19. yüzyıldan itibaren hızla gelişen bu alan, günümüzde küresel ticaretin en temel düzenleme araçlarından biri haline gelmiştir.⁵ Bununla birlikte, İslam hukukunda da rekabet meselesi hem doğrudan hem dolaylı olarak ele alınmıştır. İslam dini, helal kazancı teşvik eden, ticarete dürüstlüğü ve şeffaflığı öne çıkaran, haksız kazancı ve piyasayı bozucu davranışları yasaklayan hükümler koymuştur. Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinde, ticaret hayatının adalet, hakkaniyet ve kardeşlik esasları üzerine kurulması gerektiği açıkça vurgulanır.⁶ Ayrıca İslam tarihindeki "hisbe" teşkilatı, pazarların denetlenmesi, ölçü ve tartının korunması, hile ve aldatmaların önlenmesi gibi işlevleriyle⁷ modern rekabet kurumlarının tarihsel öncülü olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla İslam hukukunda rekabet, sadece ekonomik bir olgu değil; aynı zamanda ahlaki, toplumsal ve hukuki bir kurumdur.⁸ Makalemizin amacı, İslam hukukunun rekabet konusuna bakışını sistematik biçimde ortaya koymaktır. Makalemizde şu sorulara yanıt aranacaktır:

- İslam hukukunda rekabet kavramı nasıl tanımlanabilir?
- Klasik fıkıh kaynaklarında rekabeti düzenleyen temel ilkeler hangileridir?
- Rekabetin Korunması bağlamında hisbe kurumu nasıl bir fonksiyon icra etmiştir?

Bu soruların cevaplanması, hem İslam hukukunun ekonomik boyutunun daha iyi

¹ <https://www.rekabet.gov.tr/tr/Sayfa/Rekabet-savunuculugu/rekabet-hukuku/genel-bilgiler>.

² <https://www.rekabet.gov.tr/tr/Sayfa/Rekabet-savunuculugu/rekabet-hukuku/genel-bilgiler>.

³ <https://www.rekabet.gov.tr/tr/Sayfa/Mevzuat/4054-sayili-kanun>

⁴ Mustafa Ateş, *Rekabet Hukukuna Giriş* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2019), 61.

⁵ Ateş, *Rekabet Hukukuna Giriş*, 94-95.

⁶ Hayreddin Karaman, "Asr-ı Saadet'te İslam Hukukunun Oluşumu", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, ed. Vecdi Akyüz (İstanbul: Beyan Yayınları, 1995), 3/53; Zekeriya Güler, "Hz. Peygamber'in Ticaret Ahlakının Esasları", *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi* 6/2 (2024), 1184-1185.

⁷ Cengiz Kallek, *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi: İslâm Pazarları ve Hisbe Teşkilâtı* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2022), 26.

⁸ Sebahattin Zaim, *İslam Ekonomisinin Temelleri* (İstanbul: Sebahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2013), 34.

anlaşılmasına katkı sağlayacak, hem de modern hukuk sistemleriyle mukayeseli bir perspektif geliştirmeye imkân tanıyacaktır.

Rekabet olgusu, İslâm hukukunda modern iktisat literatüründeki anlamıyla müstakil bir kavram şeklinde yer almamakla birlikte, ekonomik ilişkilerin düzenlenmesine yönelik birçok fikhî hüküm rekabetin işleyişine doğrudan temas etmektedir. Klasik fikhî kaynaklarında ticaretin dürüstlük, adalet ve karşılıklı rızâ esaslarına dayalı olarak yürütülmesi, piyasa mekanizmasının haksız müdahalelerden korunması ve ekonomik faaliyetlerde toplumsal maslahatın gözetilmesi temel ilkeler arasında sayılmıştır.⁹

Bu bağlamda ihtikâr, gabn, tağrîr, bey' fihî garar ve tes'îr gibi fikhî meseleler, piyasa işleyişinde bilgi asimetrisini, manipülasyonu ve haksız kazancı önlemeye yönelik ayrıntılı düzenlemeler içermektedir. Söz konusu hükümler, ekonomik faaliyetlerde tarafların eşit bilgi düzeyinde buluşmasını, alım-satım sürecinin şeffaflığını ve piyasa dengesinin doğal biçimde oluşmasını hedeflemektedir.¹⁰ Dolayısıyla İslâm hukuku, rekabet kavramını terminolojik olarak kullanmamakla birlikte, ticari ilişkileri kuşatan normatif çerçevesi sayesinde rekabetin adil, etik ve toplumsal yararı gözetilen bir zeminde gerçekleşmesini sağlayan ilkeler geliştirmiştir. Bu yaklaşım, İslâm hukukunun piyasa düzenine ilişkin hükümlerinin yalnızca bireysel hak ve yükümlülükleri değil, aynı zamanda ekonomik sistemin bütünsel istikrarını ve toplumsal faydayı korumayı amaçlayan yönüne işaret etmektedir.

Makalemizde öncelikle kavramsal ve teorik çerçeve çizilecek, ardından klasik fikhî kaynakları incelenerek rekabete dair hükümler tespit edilecektir. Daha sonra, İslam hukukundaki hükümler modern rekabet hukuku prensipleriyle karşılaştırılacak, benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulacaktır. Araştırma, hem kural koyucu hem de tarihsel yöntemleri bir arada kullanacaktır.

1. Rekabet Kavramının Tanımı ve Tarihsel Çerçevesi

Rekabet kavramı, modern hukuk ve iktisat literatüründe İngilizce olarak *competition* terimiyle karşılanmaktadır. Bu terim, piyasa ekonomilerinde işletmelerin serbestçe faaliyet göstermelerini, aynı zamanda da adil bir piyasa alanı içinde hareket etmelerini ifade eden temel bir kavramdır. Batı literatüründe özellikle *fair competition* (adil rekabet) ve *unfair competition* (haksız rekabet) ayrımları, piyasa düzeninin korunması ve tüketicinin menfaatinin gözetilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.¹¹ Adil rekabet; dürüstlük, şeffaflık ve eşit fırsat ilkeleri çerçevesinde ekonomik faaliyetin yürütülmesini ifade ederken, haksız rekabet bu ilkelerin ihlali sonucunda ortaya çıkan, rakiplerin veya tüketicilerin zararına yol açan davranışları kapsar. Bu kavramsal çerçeve, İslâm

⁹ Muhammad Umer Chapra, *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*, çev. Mehmet Saraç vd. (İstanbul: İSİFAM İstanbul Üniversitesi İslam İktisadi ve Finansı Uygulama Ve Araştırma Merkezi, 2018), 27.

¹⁰ Ateş, *Rekabet Hukukuna* <https://ror.org/05ryemn72> Giriş, 171-172.

¹¹ Cambridge Dictionary, s.v. "Competition," Cambridge University Press, (Erişim 28 Eylül 2025).

hukukundaki “meşru rekabet” ve “gayrimeşru rekabet” tasnifleriyle büyük ölçüde örtüşmekte; her iki yaklaşım da ekonomik ilişkilerde hakkaniyetin, dürüstlüğün ve toplumsal yararın korunmasını ortak bir hedef olarak benimsemektedir.

Arapça’da kullanılan “rekabet” kelimesi, modern anlamıyla rekabet hukuku bağlamında kullanılmamış olup, günümüz rekabet hukukunun kapsamına giren çeşitli olgular farklı kavramlarla ifade edilmiştir. Bu bağlamda müsâbaka ve münâfese gibi terimler, klasik literatürde rekabeti çağrıştıran temel kavramlar arasında yer almaktadır.¹²

Söz konusu kavramların ortak yönü, bireylerin ekonomik veya sosyal alanlarda meşru sınırlar içinde birbirleriyle yarışmalarını ifade etmeleridir. Dolayısıyla Arapça terminolojide rekabet hukuku kavramsallaştırılmamış olsa da, bu terimler rekabetin farklı boyutlarını yansıtarak konunun tarihsel ve kavramsal arka planını anlamaya imkân sağlamaktadır.

İslam öncesi dönemde Arap toplumunun ticari hayatı panayırlar etrafında şekillenmekteydi. Ukaz, Mecenne ve Zülmecâz panayırları, kabileler arası ekonomik ve kültürel rekabetin en canlı şekilde görüldüğü alanlardı. Ancak bu dönemde rekabet çoğu zaman adaletsiz ve gayrimeşru yöntemlerle sürdürülmekteydi. Ölçü ve tartıda hile, borçların faiz yoluyla katlanarak artırılması, karaborsa ve tekelleşme gibi uygulamalar yaygındı.¹³

1.1. Rekabet Hukukunun Tarihsel Çerçevesi Bağlamında Hisbe Kurumu

Rekabet hukukunun tarihsel süreci incelenirken üzerinde durabileceğimiz en önemli kurum hisbe teşkilatıdır. Hisbe teşkilatı kökenleri Hz. Peygamber dönemi uygulamalarına dayanır. Hz. Peygamberin Medine’de Medine pazarını denetlemek için bazı sahâbîleri görevlendirmesi ve zaman zaman bu denetimi kendisinin yapması bu kurumun ilk nüveleri olarak tarih sahnesine çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bunun yanı sıra Kur’ân-ı Kerîm de, dönemin ticari hayatındaki adaletsizliklere müdahale etmiş ve rekabetin meşru sınırları ile ilgili hükümler vaz etmiştir. Örneğin “*Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay haline! Onlar insanlardan ölçüp aldıklarında tam alırlar, fakat onlara vermek için ölçtüklerinde veya tarttıklarında eksiltirler.*”¹⁴ ayeti, ticari rekabetin dürüstlük ve adalet çerçevesinde yürütülmesi gerektiğini açıkça ortaya koyar. Kur’ân-ı Kerîm’de rekabetin ahlaki temellerine işaret eden ayetler mevcuttur. “*Hayırda yarışınız*”¹⁵ ayeti, müminlerin bireysel çıkarların ötesinde toplumsal fayda ve manevi üstünlük için de rekabete teşvik edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla İslam hukukunda rekabet, yalnızca ekonomik kâr elde etme aracı değil; aynı zamanda ahlaki ve toplumsal değerlerle bütünleşmiş bir faaliyet olarak kabul edilmiştir.

¹² Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), “sbk” 10/151, “nfs” 6/238. *Kur’an Yolu* (Erişim 15 Eylül 2025) el-Bakara 2/148; el-Mâide 5/48.

¹³ Muhammed Emin Yıldırım, *Asr-ı Saadet’te Ticaret ve Tüccar Sahâbîler* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2023), 47-49.

¹⁴ el-Mutaffifîn, 83/1-3.

¹⁵ el-Bakara, 2/148; el-Mâide, 5/48.

Hız. Peygamber (s.a.v.), Medine'ye hicret ettikten sonra kurduğu pazarla ticaret hayatını yeniden düzenlemiştir. Onun pazarlarda satıcıları kontrol ettiği, hileli mallara müdahale ettiği ve fiyat manipölasyonlarına izin vermediği kaynaklarda aktarılmaktadır.¹⁶“Bizi aldatan bizden değildir”¹⁷ hadisi, rekabetin ahlaki boyutunu ortaya koyan temel ölçütlerden biridir.

Hız. Peygamber'in fiyatların devlet eliyle belirlenmesine (tes'ir) karşı çıkması da önemlidir. Rivayetlere göre sahabe kendisine fiyatların yükseldiğini şikâyet ettiğinde, “Fiatları belirleyen Allah'tır”¹⁸ buyurmuş, serbest piyasanın işleyişine müdahaleyi doğru bulmamıştır. Ancak haksız rekabet veya tekelleşme gibi durumlarda toplum yararını gözeterek düzenleyici müdahalelerde bulunduğu da bilinmektedir. Bu tavır, İslam hukukunda serbest rekabetin esas olduğunu, fakat toplumsal adaletin bozulması halinde devlet müdahalesinin meşru görüldüğünü göstermektedir. Bu çerçevede en dikkat çekici uygulama ve İslam hukukunda rekabetin düzenlenmesinde en önemli kurumsal mekanizmalardan biri de hisbe teşkilatıdır. “Hisbe” kelimesi Arapça *h-s-b* kökünden türemiş olup sevap ummak, Allah rızası için yapılan iş anlamlarına gelir.¹⁹ Bu bağlamda hisbe, toplumun ortak yararını gözetken bir kamu görevi olarak tanımlanabilir.²⁰ Bu görevin kavramlaşmış hali ihtisaptır. İhtisap ise “iyiliği emretmek, kötülüğu men etmek amacıyla yapılan denetim faaliyetini ifade eder. Dolayısıyla hisbe, kurumsal yapıyı; ihtisap ise bu kurumun işlevini belirtmektedir. İhtisabın konusu, kamu düzenini ilgilendiren tüm faaliyetlerdir. Özellikle şehir hayatında ticaretin ve pazarların düzenlenmesi, ölçü ve tartının doğruluğu, fiyatların istikrarı, malların kalitesi, üretimde hile yapılmaması ve esnafın ahlaki sorumlulukları ihtisabın merkezinde yer almıştır. Böylece ihtisap, rekabetin gayrimeşru yollarla bozulmasını engelleyen en önemli mekanizma olmuştur.²¹ İhtisap görevi, başındaki yetkili olan muhtesip tarafından yerine getirilirdi. Muhtesip pazarlarda denetim yapar, haksız kazanç yollarına başvuranlara müdahale eder, kamu yararını zedeleyen durumlarda yaptırım uygular ve gerektiğinde cezalandırıcı tedbirler alırdı. Yöntem olarak ihtisap, öncelikle ikaz ve nasihat ile başlar; sonuç alınamazsa yaptırım aşamasına geçilirdi. Böylece ihtisabın işlevi yalnızca hukuki değil, aynı zamanda ahlaki bir

¹⁶ Sayed Kazem Sadr, *İslam'ın Erken Döneminde İktisadi Sistem*, çev. Hakan Şahin (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020), 202.

¹⁷ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1955), “İmân” 164.

¹⁸ Ebü 'Abdillâh b. Yezîd el-İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, ed. Muhammed Fu'âd b. 'Abdîlbâkî (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye; Fayşal 'İsa el-Bâbî el-Halebî, ts.), 2/“Ticarât” 27; Muhammed b. 'İsâ b. Sevre b. Mûsa b.ed-Dahhâk et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, ed. Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fu'âd 'Abdîlbâkî-İbrâhîm Utve 'Avd (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Maţbaati Muştafa el-Bâbî el-Halebî, ts.), 5/“Buyû” 73; Suleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd. (Beyrut: Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye, 1430), “Buyû” 49.

¹⁹ Cengiz Kallek, “Hisbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/143.

²⁰ İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukerrem, *Lisânü'l-Arab*, nşr. Ahmed Fâris eş-Şidyâk, “Hasaba” md., Beyrut: Dâru's-Sadr, ts., 1/310-317.

²¹ Kallek, *İslam İktisat Düşüncesi Tarihi*, 42.

denetim şeklinde tezahür etmekteydi.²²

Hisbe teşkilatı, rekabetin adalet ilkeleri çerçevesinde yürütülmesini sağlamak üzere şu alanlarda belirleyici bir rol oynamıştır:

- Ölçü ve tartının denetimi: Hileli satışların engellenmesi.
- Fiyat istikrarı: Karaborsa, ihtikâr ve tek el girişimlerinin önlenmesi.
- Kalite kontrolü: Malların kusurlu veya sahte olmaması için denetim yapılması.
- Ahlaki denetim: Tacirler arasında kardeşlik, güven ve dürüstlük esaslarının korunması.

Bu işlevleriyle hisbe, yalnızca ekonomik düzeni değil, aynı zamanda ahlaki ve toplumsal düzeni de gözeten bir kurum olarak öne çıkmıştır.²³

Hisbe teşkilatı İslam iktisat sisteminde ve rekabet alanında çok etkili bir düzenleme olmuştur. Bu düzenleme rekabet hukukunun temellerini atmış ve ticari rekabetin hangi temeller üzerine inşa edilmesi gerektiğini açıklığa kavuşturmuştur. Bu temeller üç ana başlık altında ele alınabilir:

a. Ekonomik Boyut: Rekabet, mal ve hizmetlerin kalitesinin artmasına, fiyatların adil bir şekilde oluşmasına ve tüketicinin korunmasına hizmet eder.

b. Ahlaki Boyut: Ticaretin bir ibadet olarak görüldüğü İslam anlayışında dürüstlük, güvenilirlik, kardeşlik ve yardımlaşma ilkeleri rekabetin ayrılmaz parçalarıdır.

c. Hukuki Boyut: Rekabetin haksız yollarla engellenmesi, ihtikar, gabn, garar ve tek el gibi uygulamalar hukuken yasaklanmıştır.²⁴

Tarihsel süreç incelendiğinde rekabetin İslam hukukunda yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda ahlaki ve toplumsal bir kurum olduğu görülmektedir. Cahiliye dönemindeki kabilevî ayrıcalıklara dayalı haksız rekabet uygulamaları, Kur'an ve sünnetle sınırlandırılmıştır. Hz. Peygamber'in pazar düzenlemeleri ve klasik dönemde hisbe teşkilatının faaliyetleri, rekabetin toplum yararına hizmet edecek şekilde düzenlenmesini sağlamıştır. Dolayısıyla İslam hukukunda rekabet, mutlak serbestiyet değil, adalet, hakkaniyet ve toplumsal fayda ilkeleri çerçevesinde sınırlandırılmış bir özgürlük alanıdır.²⁵

2. İslam Hukukunda Ekonomi ve Ticaretin Temel İlkeleri ve Rekabetle İlişki Kurulabilecek Külli Kaideler

İslam hukukunda rekabetin meşruiyeti, yalnızca ekonomik etkinliğe değil, aynı

²² Kallek, *İslam İktisat Düşüncesi Tarihi*, 40.

²³ Monzer Kahf, *İslam İktisadının Temelleri: Kurumlar ve Kuramlar*, çev. Nurettin Tüysüz (İstanbul: İktisat Yayınları, 2019), 252-254.

²⁴ Kahf, *İslam İktisadının Temelleri: Kurumlar ve Kuramlar*, 231-233.

²⁵ Ateş, *Rekabet Hukukuna Giriş*, 79.

zamanda ahlakî, hukuki ve toplumsal ilkelere dayandırılmıştır. Ticaret esas itibarıyla serbest bırakılmış, ancak toplum zarar gördüğünde devlet müdahalesine cevaz verilmiştir. Hz. Peygamber, normal şartlarda fiyatlara müdahaleyi reddetmiş, fakat İslam hukukunda zaruret halinde devletin tes'îr yetkisi meşru görülmüştür.²⁶

İslâm hukukunda küllî kaideler, fer'î meselelerin çözümünde genel ilkeler sunan, şer'î hükümlerin ruhunu yansıtan prensiplerdir. Rekabet konusunun fikhî zemini incelenirken bu kaidelerin dikkate alınması, hem klasik hem de modern problemlere ışık tutmaktadır. Küllî kaideler, rekabetin meşruiyet sınırlarını belirlemede dinamik bir çerçeve sunar. “Zararın giderilmesi”, “örfün dikkate alınması” ve “meşakkat teysîri celb eder” gibi ilkeler, İslâm hukukunda serbest ama ahlakî rekabet anlayışını teyit etmektedir. Bu kaideler aynı zamanda modern finans ve piyasa sistemlerinde riskin paylaşımı, örfün dikkate alınması ve esneklik gibi unsurlarla örtüşmekte; böylece İslâm hukukunun evrensel değerini günümüzde de göstermektedir. Bu dengeli şekillendiren küllî kaideler şunlardır:

a) Zarar Vermenin Yasaklanması.²⁷

“Lâ darara ve lâ dîrâr” hadisi,²⁸ İslam hukukunda zararın önlenmesine dair en kapsamlı prensiplerden biridir. Fıkıh usulünde bu hadis, müstakil bir küllî kaide olarak kabul edilmiş; kişinin kendi fiilleriyle başkasına zarar veremeyeceği gibi, başkasının da ona zarar veremeyeceği hükme bağlanmıştır. Böylece bireysel hakların kullanımı, başkasına zarar vermeme şartıyla sınırlandırılmıştır. İktisadî rekabet serbesttir; ancak bu serbestiyet, rakiplerin ekonomik varlıklarını, itibarlarını veya piyasadaki meşru faaliyetlerini zarara uğratabilecek davranışlara dönüştüğünde gayrimeşru hâle gelir. İslam hukukuna göre rekabetin meşruiyeti, zararı önleme ilkesine bağlıdır. Bu kaide, ekonomik sistemi ve finansal hayatı düzenleyen en önemli kuraldır.²⁹ Bu bağlamda modern rekabet hukukundaki “haksız rekabet” ve “hâkim durumun kötüye kullanılması” yasağı, bu küllî kaidenin güncel bir yansımasıdır. Türk Ticaret Kanunu’nda bir firmanın, rakiplerini piyasadan dışlamak amacıyla maliyetinin çok altında satış yaparak zarar ettirmesi, rekabeti bozar ve doğrudan zarar verme yasağına aykırıdır. Rakip şirket hakkında asılsız söylentiler yaymak veya ürünlerini haksız şekilde kötülemek, hem maddi hem manevi zarar doğurduğundan bu kaideyle bağdaşmaz. Rakip firmanın müşterilerini yanlış bilgilendirme yoluyla yönlendirmek, dürüst rekabeti ortadan kaldırarak zarar verme anlamına gelir.³⁰ Rekabet hakkı kullanılırken başkasına zarar vermek yasak olduğu gibi zarara, zararlar

²⁶ Bilal Ahmed Gazi, “Fiyat Müdahalesinin (Tes’ir) Şer’î Kuralları ve Günümüzdeki Uygulamaları”, çev. Enes Berat Gürler vd., *İslam İktisadî ve Piyasa*, ed. Yunus Enes Sezgin - Firdevs Bulut (İstanbul: İktisat Yayınları, 2017), 116-117.

²⁷ Hocaeminefendizâde Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-Ahkâm* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 1/75.

²⁸ Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1400/1980), 1/313

²⁹ S.M. Hasanuzzaman, *İslam İktisadının Fıkhi İlkeleri*, çev. Hami Çilingir (İstanbul: İktisat Yayınları, 2021), 17.

³⁰ Türk Ticaret Kanunu, 6102 sayılı Kanun, m. 55, *Resmî Gazete*, 14 Şubat 2011, Sayı: 27846.

karşılık verilmek suretiyle mukabelede bulunmakta yasaklanmıştır.³¹ Bir tüccarın, başkalarının mal satmasını engellemek için pazara giriş yollarını kapatması veya dağıtım kanallarını tekeline alması, zararı bizzat üreticiye yöneltmektedir. Bu türden zararların tamamı bu kaide ile ilişkilendirilebilir.³²

b) Zarar Ortadan Kaldırılır³³

“Ed-dararu yuzâl” (zarar ortadan kaldırılır) kaidesi, İslam hukukunun en temel düzenleyici prensiplerinden biridir. Bu kaide Mecelle’nin 21., 22., 25., 26., 27., 28., 30. ve 32. maddeleriyle doğrudan bağlantılıdır. Zararı doğuran fiil, akit veya şart ne kadar meşru görünse de, ortaya çıkan neticenin toplumsal veya bireysel zarara yol açması durumunda bu hükmün tashih edilmesi gerekir. Bu prensip, Mecelle’de de açık bir şekilde yer almış (Mecelle md. 20) ve fıkıh literatüründe zararı ortadan kaldırma yükümlülüğü, hukukî ve ahlâkî bir zorunluluk olarak kabul edilmiştir.³⁴ Ekonomik hayatta ortaya çıkan zarar, en uygun yöntemle kaldırılır.

Rekabet serbestliği ekonomik dinamizm için gerekli olmakla birlikte, zaman zaman tekelleşme, kartelleşme, ihtikâr veya tüketici aldatması gibi zarar doğurucu sonuçlara yol açabilir. Bu noktada, zararın yalnızca doğmasını engellemek değil, doğmuşsa mutlaka giderilmesi esastır. Modern hukukta da rekabet otoritelerinin müdahaleleri, cezai yaptırımlar, tazmin hükümleri ve düzenleyici önlemler bu kaidenin güncel yansımasıdır. Zarar giderilir kaidesi zararın kusura dayalı olmasa bile giderilmesi gerektiğini ifade eder.³⁵

Bir grup tüccarın piyasadan mal çekip fiyatları yapay olarak yükseltmesi, toplumsal zarara sebep olur. İslam hukukunda devletin bu malları zorla piyasaya sürdürmesi veya fiyat denetimi uygulaması, doğan zarar giderme mekanizmasıdır. Devletin haksız rekabet dolayısı ile doğan zararları izale vazifesini, mahkemeler ve görevli muhtesipler yerine getirir.³⁶ Birkaç firmanın gizli anlaşmalarla (kartel sözleşmeleri), fiyatları belirlemesi veya

³¹ Ebû Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*’, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beyrut: y.y., 1406), 4/946. “Hz. Ömer (r.a.) pazara uğramış, pazarda Hâtib b. Ebi Beltea ile karşılaşmış. Hâtib’in piyasanın çok altında ucuza kuru üzüm sattığını görünce: “Ya fiyatı diğerlerinin seviyesine yükseltirsin yahut pazarımızdan çeker gidersin. Evinde dilediğin gibi satarsın” diye ihtârda bulunmuştur”.

³² Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh en-Nisâbü’rî Hâkim, *el-Mustedrek âle’s-Sahihayn*, thk. Eşref b. Muhammed Necîb el-Misrî (Suriye: Dâr’ul-Minhâc, 1439), 3/128. Nitekim Hz. Peygamberin satıcı ile alakalı tavrı onun niyetini anlamaya yöneliktir. “Hz. Peygamber, bir gün pazarda fiyatların altında mal satan bir satıcının yanından geçti ve ona, “Pazarımızda normal piyasa değerinin altında mı satış yapıyorsun?” diye sordu. Adam “Evet” diye cevap verince, Hz. Peygamber, bu kez, “Bunu sabrederek ve ecrini Allah’tan umarak mı yapıyorsun? buyurdu. Adam tekrar “Evet” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle müjdeledi: “Sana ne mutlu Pazarımıza dışarıdan mal getirip arz eden kimse, Allah yolunda cihat eden kimse gibidir; piyasada ihtikâr yapan kimse ise Allah’ın Kitabı’na muhalefet eden kimseye benzer buyurmuştur.”

³³ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*, 1/79.

³⁴ Bununla bağlantılı daha geniş örnekler için bk. Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*, 1/79.

³⁵ Mustafa Yıldırım, *Mecelle’nin Külli Kaideleri* (İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 2019), 77.

³⁶ Mustafa Cevat Akış, “Modern Ticaret Hukuku ve İslam Hukukunda Haksız Rekabet” (İstanbul: Gaye Vakfı,

piyasayı paylaşması, tüketicilere zarar verir. Bu durumda söz konusu anlaşmaların iptali ve taraflara yaptırım uygulanması, zararı kaldırmaya yönelik bir tedbirdir. Yanıltıcı reklamlarla tüketicilere hatalı bilgi verilerek zarara uğratılması, hem İslam hukuku hem de modern hukukta tazmin yükümlülüğünü doğurur. Günümüzde Rekabet Kurulu'nun tekelleşmeye veya fiyat sabitlemeye karşı verdiği cezalar, doğrudan “ed-darar yuzâl” kaidesinin fonksiyonel karşılığıdır. İslâm hukukunun en temel prensiplerinden biri, zarar ve zararın ortadan kaldırılmasıdır. Ticari hayatta haksız rekabet, rakip firmaya, tüketiciye ve topluma zarar verdiği için bu kaide çerçevesinde yasaklanır. Klasik fıkıhta zarar doğuran işlemlerin yasaklanması gerektiği kabul edilmiştir. Örneğin, ihtikâr yasağı, sadece stokçunun kendi çıkarına hizmet eden ama toplumun zararına olan bir rekabet biçimi olduğu için bu kaideye dayanır. Bu çerçevede İslâm iktisadının bireysel kâr değil, toplumsal maslahat odaklı bir sistem olduğu ortaya çıkmaktadır.³⁷

c) “Meşakkat Teysîri Celb Eder”³⁸

İslam hukukunun temel prensiplerinden biri olan bu kaide, yükümlülüklerin kişiyi olağanüstü derecede zor duruma düşürmemesi gerektiğini ifade eder. Sıkıntı, kolaylık yollarının açılmasını sağlar. Zorlayıcı şartlar ortaya çıktığında kolaylaştırıcı hükümler devreye girer. Bu ilkede sözü edilen meşakkat şeri yükümlülüklerin özünde bulunduğu zorluklar değildir.³⁹ İktisadî hayat açısından bu ilke, piyasa düzeninde tarafların karşılaşabileceği aşırı külfetlerin giderilmesi ve rekabetin adil bir zeminde sürdürülebilmesi için önemli bir çerçeve sunar.

Bu kaide gereğince, aşırı külfet yükleyen ekonomik düzenlemeler meşakkat doğuruyorsa, bunların hafifletilmesi gerekir.⁴⁰ Bir tüccarın mallarını başka bir bölgeye ulaştırması savaş, salgın veya sel gibi sebeplerle imkânsız hâle geldiğinde, sözleşmenin ifasında kolaylaştırıcı hükümler getirilir. Böylece taraflardan biri aşırı mağdur edilmez. Bir firmanın piyasa payı kazanmak için rakiplerini ekonomik olarak yıkıcı fiyatlarla rekabet etmeye zorlaması, diğer taraf için meşakkat doğurur. Bu tür haksız rekabet uygulamalarının devlet tarafından yasaklanması kolaylığı beraberinde getirir. Ekonomik hayatta aşırı yük getiren, ticareti zorlaştıran kurallar hafifletilir. Rekabetin tamamen ortadan kaldırılması, piyasada fiyatların yükselmesine ve darlığa yol açacağı için caiz görülmez. Bu nedenle İslâm hukuku rekabeti serbest bırakmış, yalnızca gayrimeşru yollarla rekabeti sınırlamıştır. Bu ilkenin günümüzde rekabeti kısıtlamayan ama düzenleyen devlet müdahalesi anlayışına denk düştüğü söylenebilir.⁴¹

2004), 52.

³⁷ Cengiz Kallek, *Sosyal Servet: İslam'da Yönetim-Piyasa İlişkisi* (İstanbul: Klasik, 2015), 23.

³⁸ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 1/75.

³⁹ Yıldırım, *Mecelle'nin Külli Kaideleleri*, 68.

⁴⁰ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 1/75.

⁴¹ Alper Işık, “Türk Rekabet Hukuku Kapsamında Fiyat Tespiti Yasağı”, *Isikal Law Office* (24 Ağustos 2022).

d) “Âdet Muhakkemdir”⁴²

İslam hukukunda, Kur’ân ve Sünnet’in açıkça düzenlemediği konularda örf hüküm kaynağı olarak kabul edilmiştir. Hanefî usûlcüler örfü “halkın çoğunluğunun sürekli şekilde tekrarladığı ve bilinçli olarak benimsediği fiil” şeklinde tanımlar. Örf, müçtehidin içtihadına yön veren yardımcı delillerden biri sayılmıştır. Ancak burada: Örf, şer’î delillere aykırı ve tarafların irade beyanına aykırı olmamalıdır. Örf, genel ve yaygın ve uygulanan olmalıdır.⁴³

Bu kaide, ticaret hayatında sözleşmelerin yorumu, teamüllerin bağlayıcılığı ve toplumsal istikrarın sağlanması açısından oldukça önemlidir. İktisadî rekabette yazılı hukuk kurallarının yanında, ticari örf ve teamüller de bağlayıcı kabul edilir. Rekabetin meşru sayılması, büyük ölçüde adil, şeffaf ve yerleşik teamüllere uygunlukla ilişkilidir. Bu kaide, piyasa aktörlerinin davranışlarını sadece kanun değil, aynı zamanda etik ve geleneksel normlar üzerinden de sınırlar. Özellikle rekabet hukukunda haksız rekabet değerlendirilirken, hâkimler ve düzenleyici kurumlar ilgili sektördeki örf ve âdetleri dikkate alır.⁴⁴ Bir tüccarın uzun süre kullandığı ticari unvan veya işaretin, örfen onunla özdeşleştiği kabul edilir. Başka birinin aynı işareti kullanması “haksız rekabet” olarak değerlendirilir. Yanıltıcı reklam, sektörde kabul görmediği için örfen de haksız bir işlem sayılır.

e) Zarar-ı âmmı def için, zarar-ı hâss ihtiyar olunur⁴⁵

Bu küllî kaide, İslam hukukunda maslahat ve adalet dengesini korumaya yönelik en önemli prensiplerden biridir. Bireylerin özel menfaatleri ve mülkiyet hakları korunmakla birlikte, toplumun geneline yönelik ağır zarar söz konusu olduğunda, bu özel menfaat sınırlanabilir. Kaidenin özü, “toplumun genel yararı, bireysel zarardan önce gelir” anlayışına dayanır. Fıkıh usulünde bu prensip, kamu yararı (maslahat-ı âmme) ve zararın önlenmesi (def’u’-d-darar) ilkeleriyle bağlantılıdır.⁴⁶

Ekonomik hayatta bireylerin serbestçe ticaret yapma hakkı vardır. Ancak bu özgürlük, toplumun geneline zarar verecek tekelleşme, ihtikâr, piyasa manipülasyonu veya kamu hizmetlerinin sekteye uğraması gibi sonuçlara yol açtığında, devlet müdahalesi zorunlu hale gelir. Bu müdahaleler, bireysel girişim özgürlüğüne “özel zarar” getirirse de, daha büyük ve genel bir zararı önlediği için meşru kabul edilir. Bir firmanın piyasada tek başına hâkimiyet kurarak fiyatları aşırı yükseltmesi, topluma büyük zarar verir. Bu durumda devletin firmaya müdahale etmesi veya lisansını iptal etmesi, o firmanın özel zararına yol

⁴² Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*, 1/94.

⁴³ Zekiyyüddîn Şa’ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları: Usûlü’l-Fıkh*, çev. İbrahim Kafi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 199.

⁴⁴ Kadı ve muhtesiplerin örfü dikkate alarak hüküm vermeleri ile ilgili bk. Abdulazîz Dûrî, *İslam İktisat Tarihine Giriş*, çev. Sabri Orman (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020), 74.

⁴⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*, 1/86.

⁴⁶ Yıldırım, *Mecelle’nin Külli Kaideleri*, 88.

açsa da kamu yararı açısından gereklidir. Çünkü böyle bir durumda kamu menfaati vardır. Kamu menfaatini korumak tek tek tüccarın menfaatini muhafaza etmekten daha önemli ve önceliklidir.⁴⁷

Ali Haydar Efendi'nin Mecelle şerhi *Dürerü'l-hükkâm* isimli eserinde bununla alakalı şöyle bir örnek verilir. “Bir kimse bezzazlar çarşısında aşçı dükkânı ihdas ile tütünü çarşı emtiasına isabet ederek emtia sahiplerine bu veçhile zarar-ı fahişi mucip olsa men ettirilir” denilmektedir.⁴⁸ Yine gıda ürünlerini depolayarak piyasaya sürmeyen tüccarın mallarının zorla satışa sunulması, bireysel mülkiyet hakkına müdahaledir. Ancak toplumsal açlık ve darlık tehlikesini önlemek için bu müdahale meşru sayılır. Enerji, sağlık veya telekomünikasyon gibi sektörlerde tekelleşme ihtimali oluştuğunda, düzenleyici kurumların özel şirketlere sınırlamalar getirmesi, bireysel girişim özgürlüğünü kısıtlasa da toplumun genel zararını önlemeyi amaçlar.⁴⁹ Bütün bu yasaklamalar bu kaidenin başlığı altında değerlendirilmelidir.

İslam hukukunun temel hedeflerinden biri, maslahatı gerçekleştirmek ve mefsedeti önlemektir. Bu prensip, usûl-i fıkhîta “istislah” veya “maslahat-ı mürsele” kavramıyla anılır. Kur’ân’daki, “Onlar işleri aralarında şûrâ iledir”⁵⁰ ve “İyilik ve takva üzerine yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın”⁵¹ ayetleri, bireysel menfaatlerden çok toplumsal faydanın gözetilmesi gerektiğini ortaya koyar. Kaide, bireylere belli ölçüde yük getiren veya onların mutlak serbestliğini kısıtlayan düzenlemelerin, kamu yararı söz konusu olduğunda meşru sayılacağını ifade eder.

Rekabet serbestisi ekonomik dinamizmi besler;⁵² fakat kontrolsüz bırakıldığında piyasada tekelleşme, ihtikâr, tüketici mağduriyeti ve gelir dağılımı adaletsizliği gibi sorunlar doğurabilir. Kamu yararı ilkesi, devletin rekabeti düzenleyici müdahalelerine hukuki dayanak sağlar. Böylece bireylerin kısa vadeli menfaatleri yerine toplumun uzun vadeli refahı korunur.

Temel ihtiyaç maddelerinin aşırı fiyat artışına karşı devletin tavan fiyat uygulaması, üreticilerin kâr özgürlüğünü sınırlasa da toplumun refahını korumak için meşru sayılır. İnsan sağlığına veya çevreye zararlı malların üretim ve satışının engellenmesi, üreticiye zarar verse de kamu yararını korur. Bir şirketin hâkim durumunu kötüye kullanarak rakiplerini piyasadan dışlaması durumunda, devletin müdahalesi hem rekabeti hem de tüketiciyi korur. Günümüzde enerji, ilaç ve finans sektöründe getirilen sıkı düzenlemeler,

⁴⁷ Hasanuzzaman, *İslam İktisadının Fıkhî İlkeleri*, 23.

⁴⁸ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 1/87.

⁴⁹ Hasanuzzaman, *İslam İktisadının Fıkhî İlkeleri*, 23.

⁵⁰ eş-Şûra 42/38

⁵¹ el-Mâide 5/2.

⁵² İsmail Yılmaz Aslan, *Rekabet Hukuku: Teori ve Uygulama*, Güncellenmiş ve Genişletilmiş 6. bs. (Bursa: Ekin Yayınevi, 2021), 3.

firmaların özgürlüğünü sınırlasa da toplumun genel yararını korumaya yöneliktir.⁵³ Bu da doğrudan küllî kaidenin çağdaş tezahürüdür.

f) “Ehven-i şerreyn ihtiyar olunur”⁵⁴

İslam hukukunda “ehveni şerreyn ihtiyar olunur” kaidesi, bir zaruret veya kaçınılması mümkün olmayan mevcut iki olumsuz durumdan toplumsal maslahat açısından daha az zarara yol açanı tercih etme ilkesini ifade eder. Bu yaklaşım, İslam hukukunun, maslahat eksenli ve adaleti önceleyen yapısının önemli bir yansımasıdır.

Rekabet hukukuyla bağlantılı olarak, özellikle piyasa düzenlemeleri, yasaklamalar ve sınırlamalar noktasında önem kazanmaktadır. Buna göre gelirlerde ve borçlarda mali ve parasal kısıtlamalar hoş karşılanmaz ancak parasal genişlemenin yol açacağı enflasyon baskısı daha da tercih edilmeyen durumdur.⁵⁵ Modern ticaret sistemlerinde her düzenleme bir yönüyle özgürlükleri sınırlarken diğer taraftan kamu yararını korumayı hedefler. Örneğin, tekeli uygulamaların yasaklanması piyasaya giriş özgürlüğünü artırırken, firmaların fiyat belirleme serbestisini sınırlayabilir. Bu durumda hukuk koyucu, serbest piyasa mekanizmasının işleyişi ile tüketicinin korunması arasında bir tercih yapmak zorunda kalır. Burada “ehven-i şerreyn” kaidesi devreye girer; yani ya tam serbest bırakılarak güçlü aktörlerin küçükleri ezmesi riski göze alınır ya da sınırlama getirilerek girişim özgürlüğüne kısmi bir müdahale yapılır. Daha az zararlı olanın (ehven-i şer) tercih edilmesi, adaletin ve denge ilkesinin sağlanmasına hizmet eder. O halde daha az zararlı olanın tercih edilmesi anlayışı devlete, tacirlerin ve diğer meslek erbabının belli denetimlere tabi tutulması ve kontrol edebilme imkânı sunar.⁵⁶

Haksız rekabetin önlenmesi için reklam, marka kullanımı veya fiyatlandırma konularında getirilen kısıtlamalar, girişimcinin sınırsız serbestiyetini sınırlar. Ancak bu sınırlama, hem tüketicinin aldatılmasını önler hem de dürüst rekabetin devamını sağlar. Burada girişim özgürlüğünün sınırlanması bir “şer” olsa da, piyasada adaletin korunması ve küçük aktörlerin yok olmasının önüne geçilmesi daha az zararlı seçenek olarak tercih edilmektedir. günümüz rekabet hukukunda ehveni şer ilkesinin en çok kartel, tekelleşme ve manipülasyon alanlarında somutlaştığını görmekteyiz. Tamamen serbest bırakıldığında piyasa güçlü aktörlerin hâkimiyetine girerek uzun vadede özgürlükleri ve fırsat eşitliğini ortadan kaldıracaktır. Aşırı müdahale ise piyasayı hantallaştırıp girişimciliği köreltebilir. Bu nedenle düzenleyici otoritelerin yapması gereken şey, denge noktasını bulmak ve toplumun uzun vadeli maslahatına en uygun olan seçeneği tercih etmektir.⁵⁷

⁵³ İsmail Yılmaz Aslan, *Rekabet Hukuku Teori ve Uygulama* (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2021), 57.

⁵⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 1/89.

⁵⁵ Hasanuzzaman, *İslam İktisadının Fikhi İlkeleri*, 23.

⁵⁶ Hasanuzzaman, *İslam İktisadının Fikhi İlkeleri*, 23.

⁵⁷ İbrahim Kafi Dönmez, *Fıkıh ve Fıkıh Tarihi İncelemeleri* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 365.

g) Zarar-ı Eşed, Zarar-ı Ehaf ile İzâle Olunur.⁵⁸

İslam hukukunda zararın giderilmesi esaslı bir ilkedir. “Ed-dararu yuzâl” (Zarar ortadan kaldırılır) küllî kaidesinin bir alt açılımı olan “Zarar-ı eşed, zarar-ı ehaf ile izâle olunur” kaidesi, ağır bir zararı ortadan kaldırmak için daha hafif bir zarara katlanılabileceğini ifade eder. Bu kaide, hem Kur’ânî prensipler hem de sünnet tarafından desteklenmiştir.

Kur’ân’da “Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez”⁵⁹ ve “Allah kimseye gücünün yeteyeğinden fazlasını yüklemez”⁶⁰ ayetleri, hukukun yükümlülükleri belirlerken orantılılık ve kolaylık prensibini gözetmesi gerektiğini ortaya koyar. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz”⁶¹ hadisi de zararın azaltılmasını, insanların karşılaştığı zorlukların hafifletilmesini öğütler.

Fıkıh literatüründe de bu prensip geniş bir kabul görmüştür. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’de açıkça “Zarar-ı eşed, zarar-ı ehaf ile izâle olunur” (md. 27) şeklinde yer alır. Buradaki hukukî mantık şudur: Bazen zarar tamamen kaldırılamaz, ama onun doğuracağı büyük mafsedet (fesat) daha hafif bir zarar ile önlenabilir. İslam hukukunda bu, maslahat-mafsedet kıyaslaması çerçevesinde değerlendirilir ve toplumun maslahatını korumak öncelikli kabul edilir.

Bu kaidenin rekabet hukuku bağlamındaki anlamı, düzenleyici otoritelerin orantılı müdahale ilkesini uygularken kendisini gösterir. Serbest piyasa tamamen müdahalesiz bırakılırsa ortaya çıkacak “eşed zarar” (tekelleşme, haksız rekabet, tüketici sömürüsü) uzun vadede piyasayı ifsat eder. Buna karşılık, piyasaya getirilen düzenlemeler ve sınırlamalar girişim özgürlüğünü “ehaf zarar” olarak kısmen daraltır. Bir girişimciye reklam ve marka sınırlaması getirilmesi bu kaidenin sosyal ve ekonomik hayata yansıtılmasıdır. Sınırlandırılma getirilmesi, girişimcinin tanıtım özgürlüğünü azaltır (ehaf zarar), ama tüketicinin aldatılmasını ve piyasada haksız rekabetin yayılmasını önler (eşed zararın izalesi), veya şirketlerin birleşmek veya devralmak yoluyla piyasayı kontrol etme isteği, şirketlerin serbestçe büyüme iradesine kısmen müdahale eder (ehaf zarar), fakat uzun vadede tekelleşmenin doğuracağı çok daha ağır zararı engeller. Kanaatimizce bu kaide, İslam hukukunun sosyal dengeye verdiği önemi modern rekabet hukukuna taşımaktadır. Çünkü hem İslam hukukunda hem de çağdaş hukukta ortak gaye, toplumun bütününi tehdit eden ağır zararları önlemek, bunun için de kaçınılmaz olduğunda daha hafif zararlara katlanmaktır.

⁵⁸ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*, 1/87.

⁵⁹ el-Bakara 2/185.

⁶⁰ el-Bakara 2/286.

⁶¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim Buhârî, *el-Camiu’s-sahih*, thk. Muhammed Zühreyy Nâsir (Beyrut: Dâru Tavkin’-Necât, 1422), “İlim”, 11; Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu’s-sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1955), “Cihâd” 6.

h) Def'i Mefasid Celb-i Menâfi'den Evladır.⁶²

“Def’-i mefâsid celb-i menâfiden evlâdır” (Zararların önlenmesi, menfaatlerin sağlanmasından daha önceliklidir) külli kaidesi, İslâm hukukunda maslahat teorisinin önemli ilkelerinden biridir. Bu ilke, toplumsal düzenin ve kamu yararının korunması için zararın bertaraf edilmesini, faydanın elde edilmesine önceliklecektir. İnsanların menfaatlerini korumak kadar, onlara zarar verecek durumların engellenmesi de şer’î bir zorunluluktur. Nitekim Hz. Peygamber, “Size yasakladığım şeylerden kaçınınız, emrettiğim şeyleri de gücünüz yettiğince yerine getiriniz.”⁶³ Burada öncelik sırası, zararların engellenmesindedir. Çünkü ortaya çıkmış bir zararı telafi etmek, çoğu zaman menfaat sağlamaktan daha güçtür. Bir girişimci veya tüketici, piyasada çeşitliliğin artmasını, fiyatların düşmesini, daha kaliteli ürünlere ulaşmayı ister. Bunlar “celb-i menâfi” yani faydanın elde edilmesidir. Ancak bundan önce daha hayati olan şey, piyasanın tekelleşme, kartelleşme veya haksız rekabet gibi uygulamalarla zarar görmemesidir. Çünkü tekelleşme gerçekleşirse, uzun vadede bütün faydalar ortadan kalkar. Bazı durumlarda bir fiilin maslahatları bulunmakla birlikte o fiil sonuçları itibari ile mefsetet barındırmaktadır. Bu gibi durumda İslam hukuku maslahat bulursa bile mefsetet ile sonuçlanacağı için bu işe rıza göstermez.⁶⁴ Yine bir firma, piyasada aşırı güç kazanıp rakiplerini dışlamak istediğinde, belki kısa vadede ucuz ürün sunar (celb-i menafi), ama uzun vadede piyasayı ele geçirerek fiyatları keyfi yükseltecek, tüketiciye ve rakiplerine zarar verecektir (mefsetet). Bir konuda yarar ile zarar çatıştığı takdirde öncelikle zararın giderilmesi esas alınmaktadır.⁶⁵ Bu nedenle, rekabet otoritesi zararı önlemeyi faydayı sağlamaktan üstün tutar. İslâm hukukunda “zararın giderilmesi” esası, yukarıda da belirttiğimiz üzere fikhî kaidelerle ifade edilmiştir. Kötülüklerden korumaya öncelik tanımak, yargılamanın ana ilkesidir. Olayların değerlendirilmesinde, öncelik daima çıkar sağlamak isteyene değil, kendini kötülüklerden korumaya çabalayana verilir.⁶⁶ Bu anlayış, modern rekabet hukukunda da “önleyici tedbirler” şeklinde tezahür eder. Burada hukukun görevi, sadece kazanç kapılarını açmak değil, insanları ve toplumu zarara sokacak kapıları kapatmaktır. Dolayısıyla, bu külli kaide rekabet hukukunun “koruyucu ve önleyici” işlevi ile birebir örtüşmektedir. Bu kaideler, serbestlik ve müdahale arasındaki dengeyi kurarak, rekabetin hem bireysel özgürlük hem de toplumsal maslahat çerçevesinde sürdürülmesini sağlar.

Sonuç

Bu çalışma boyunca İslâm hukukunda rekabetin nasıl temellendirildiği, hangi ilkelerle sınırlandırıldığı ve tarihî süreçte hangi kurumlarla uygulandığı incelenmiştir. Ele alınan kaynaklar göstermiştir ki İslâm hukuku, ekonomik ilişkileri yalnızca kâr ve zarar eksenli bir

⁶² Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 1/87.

⁶³ Buhârî, *el-Camiu's-sahih*, “İtisam” 2.

⁶⁴ Hasanuzzaman, *İslam İktisadının Fikhi İlkeleri*, 19.

⁶⁵ Yıldırım, *Mecelle'nin Külli Kaideleleri*, 94.

⁶⁶ Yıldırım, *Mecelle'nin Külli Kaideleleri*, 95.

düzen olarak görmemekte; aynı zamanda ahlâkî ve toplumsal boyutları dikkate alan bütüncül bir yaklaşım geliştirmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde ticaretin temel ilkeleri olarak adalet, doğruluk, ölçü ve tartıda dürüstlük, hile ve ihtikârdan kaçınma gibi esaslar ortaya konulmuş; bu çerçevede rekabetin toplumsal yarara hizmet etmesi amaçlanmıştır. Klasik fıkıh literatüründe “hisbe” kurumu ve mezhep içtihatları, piyasa düzeninin korunmasında önemli araçlar olarak öne çıkmıştır.

Modern dönem açısından bakıldığında, İslâm hukukundaki rekabet anlayışı günümüz ekonomi ve hukuk sistemleriyle doğrudan kıyaslanmasa da; tüketicinin korunması, tekelleşmenin engellenmesi, dürüst rekabetin teşvik edilmesi ve devletin gerektiğinde müdahale etmesi gibi ilkeler bakımından ciddi paralellikler dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak, İslâm hukukunda rekabet anlayışı, yalnızca piyasanın işleyişini değil; aynı zamanda insan onurunun, toplumsal adaletin ve ortak faydanın korunmasını da merkeze almaktadır. Bu yönüyle İslâm hukuku, hem tarihsel bağlamda hem de günümüz açısından, ekonomik düzenin yalnızca maddî çıkar üzerine değil, etik ve sosyal sorumluluklar üzerine inşa edilmesi gerektiğini hatırlatan önemli bir model sunmaktadır.

Bu bağlamda İslâm hukukunun rekabet anlayışı, çağdaş dünyada ekonomik ilişkiler için hem teorik hem de pratik düzeyde dikkate alınabilecek zengin bir miras sunmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmaların, bu mirası modern hukuk sistemleriyle daha derinlikli biçimde karşılaştırarak geliştirmesi hem akademik literatüre hem de uygulamaya katkı sağlayacaktır. Böylece İslâm hukukunun temel prensipleri, yalnızca tarihsel bir hatırlatma değil, aynı zamanda adalet merkezli bir gelecek inşası için yol gösterici bir kaynak olarak da değerlendirilebilecektir.

Kaynakça | References

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Ahmet Tabakoğlu. *İslam ve Ekonomik Hayat*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 4., 2020.
- Akşit, Mustafa Cevat. “Modern Ticaret Hukuku ve İslam Hukukunda Haksız Rekabet”. İstanbul: Gaye Vakfı, 2004.
- Ali Haydar Efendi, Hocaeminefendizâde. *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Aslan, İsmail Yılmaz. *Rekabet Hukuku Teori ve Uygulama*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 6. Basım, 2021.
- Ateş, Mustafa. *Rekabet Hukukuna Giriş*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2019.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim. *el-Camiu's-sahih*. thk. Muhammed Züheyr Nâsır. Beyrut: Dâru Tavkin'-Necât, 1422.
- Chapra, Muhammad Umer. *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*. çev. Mehmet Saraç vd. İstanbul: İSİFAM İstanbul Üniversitesi İslam İktisadı ve Finansı Uygulama Ve Araştırma Merkezi, 2018.
- Cambridge Dictionary, s.v. “Competition,” Cambridge University Press, (Erişim 28 Eylül 2025).
- Dönmez, İbrahim Kafi. *Fıkıh ve Fıkıh Tarihi İncelemeleri*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
- Dûrî, Abdulazîz. *İslam İktisat Tarihine Giriş*. çev. Sabri Orman. İstanbul: İnsan Yayınları, 2020.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvud*. thk. Şu'ayb el-Arnâvût vd. Beyrut: Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye, 1430.
- Gazi, Bilal Ahmed. “Fiyat Müdahalesinin (Tes'ir) Şer'î Kuralları ve Günümüzdeki Uygulamaları”. çev. Enes Berat Gürler vd. *İslam İktisadı ve Piyasa*. ed. Yunus Enes Sezgin - Firdevs Bulut. İstanbul: İktisat Yayınları, 2017.
- Güler, Zekeriya. “Hz. Peygamber'in Ticaret Ahlakının Esasları”. *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi* 6/2 (2024).
- Hâkim, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh en-Nîsâbü'rî. *el-Mustedrek âle's-Sahihayn*. thk. Eşref b. Muhammed Necîb el-Misrî. Suriye: Dâr'ul-Minhâc, 1439.
- Hasanuzzaman, S.M. *İslam İktisadının Fıkhi İlkeleri*. çev. Hami Çilingir. İstanbul: İktisat Yayınları, 2021.
- Hüsrev, Molla. *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabîyye, ts.
- Işkal, Alper. “Türk Rekabet Hukuku Kapsamında Fiyat Tespiti Yasağı”. 2022. Erişim 29 Kasım 2025.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sunen*. thk. Muhammed Fu'âd 'Abdulbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi Kütübî'l-'Arabîyye, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. thk. Ali Şîrî. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- Kahf, Monzer. *İslam İktisadının Temelleri: Kurumlar ve Kuramlar*. çev. Nurettin Tüysüz. İstanbul: İktisat Yayınları, 2019.

- Kallek, Cengiz. “Hisbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/133-143. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kallek, Cengiz. *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi: İslâm Pazarları ve Hisbe Teşkilâtı*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2022.
- Kallek, Cengiz. *İslam Medeniyetinde İktisat Düşüncesi Tarihi: Harac ve Emval Kitapları*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2004.
- Kallek, Cengiz. *Sosyal Servet: İslam’da Yönetim-Piyasa İlişkisi*. İstanbul: Klasik, 2015.
- Karaman, Hayreddin. “Asr-ı Saadet’te İslam Hukukunun Oluşumu”. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam*. ed. Vecdi Akyüz. İstanbul: Beyan Yayınları, 1995.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Muvatta’*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: y.y., 1406.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu’s-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1955.
- Sadr, Sayed Kazem. *İslam’ın Erken Döneminde İktisadi Sistem*. çev. Hakan Şahin. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. ‘Amr. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Şu‘ayb Arnavut-Muhammed Kâmil Karh Belefî. b.y.: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, ts.
- Şa’ban, Zekiyyüddîn. *İslam Hukuk İlminin Esasları: Usûlü’l-Fıkh*. çev. İbrahim Kafi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Mûsa b.ed-Ḍahhâk. *Sünen-i Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fu’âd ‘Abdülbâkî-İbrâhîm Utve ‘Avd. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Maṭbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, ts.
- Yıldırım, Muhammed Emin. *Asr-ı Saadet’te Ticaret ve Tüccar Sahâbîler*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2023.
- Yıldırım, Mustafa. *Mecelle’nin Külli Kaideleleri*. İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 2019.
- Zaim, Sebahattin. *İslam Ekonomisinin Temelleri*. İstanbul: Sebahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2010.